

ГРУЩИНСЬКА Н. І.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права
та процесу
(Львівський національний університет
імені Івана Франка)

ТУР О. Т.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент, кафедри цивільного права
та процесу
(Львівський національний університет
імені Івана Франка)

УДК 347

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.2.1.9>

ПІДПРИЄМСТВО ЯК ЄДИНИЙ МАЙНОВИЙ КОМПЛЕКС – ОБОРОТОЗДАТНИЙ ОБ'ЄКТ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

У статті 191 Цивільного кодексу України підприємство як єдиний майновий комплекс розглядається в якості особливого об'єкту майнових прав, що може бути предметом купівлі-продажу, застави, оренди та інших правочинів. До складу підприємства як єдиного майнового комплексу входять усі види майна, призначені для його діяльності.

На практиці підприємство як єдиний майновий комплекс виступає предметом переважно договорів, що укладаються в рамках приватизації державного або комунального майна, у зв'язку із банкрутством юридичних осіб, а також виконанням судових рішень. Відтак, цивільний оборот вказаного об'єкту майнових прав наразі є дещо обмеженим, проте має значний потенціал для розширення. Обмежене застосування договорів купівлі-продажу підприємства як єдиного майнового комплексу в договірній практиці обумовлюється існуючими труднощами оцінки вартості підприємства, оформлення відповідних договорів купівлі-продажу, а також реєстрації на їх підставі права власності на підприємство як єдиний майновий комплекс як об'єкт нерухомого майна. Власник підприємства як єдиного майнового комплексу формує склад для кожного конкретного об'єкту індивідуально і це зумовлюється специфікою діяльності останнього. Матеріальні та нематеріальні елементи, які входять до складу даного об'єкту можуть належати не лише на праві власності, але і на праві користування чужим майном, зокрема сервітуті. Віднесення підприємства як єдиного майнового комплексу до об'єкту цивільних прав поставило його поряд з іншими видами майна, хоча за ступенем оборотоздатності цей об'єкт є вільно оборотоздатним, проте існують свої особливості, зумовлені складом майна підприємства як єдиного майнового комплексу.

Поняття «об'єкт права» в юридичній літературі вживається у різних значеннях. По-перше, про об'єкт права говорять як про елемент правовідносин, по-друге, – як про суспільні відносини, які в конкретних умовах підлягають правовому регулюванню. До їх різновидів Цивільний кодекс України відносить: речі, в тому числі гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати

робіт, послуг, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформацію, а також інші матеріальні і нематеріальні блага. Підприємство як єдиний майновий комплекс законодавець відносить до індивідуального нерухомого майна.

Ключові слова: підприємство як єдиний майновий комплекс, оборотоздатний об'єкт, майно, майнові права, обмежено оборотоздатний об'єкт, земельна ділянка, право користування чужим майном, сервітут.

Hrushchynska N. I., Tur O. T. The enterprise as a whole property complex – circulable object of civil right

Civil Code considers the enterprise as a whole property complex as a special object of property rights, which can be the subject of purchase – sale contract, pawn contract, contract of tenancy or other civil law contracts. The enterprise as a whole property complex includes all types of property intended for its activity. In practice the enterprise as a whole property complex is a subject of contracts concluded within the framework of privatization of state or communal property, in connection with the bankruptcy of legal entities and the execution of court decision.

The enterprise as a whole property complex is an object of civil rights which is classified as freely circulable objects. In nowadays there are difficulties in evaluating the enterprise as a whole property complex and registration of this object of civil law as immovable property. The owner of enterprise as a whole property complex forms amount of property complex for each enterprise individually and its determined by the specifics of the activity of enterprise as a whole property complex. There is tangible and intangible elements that make up the composition of the enterprise as a whole property complex and also may belong to the owner of property complex on the rights of ownership or other property right, easement. Classifying the enterprise as a whole property complex as an object of civil law put it on one line with other types of property, although the last one belongs to freely circulable objects but in some cases it can be limited circulable object of civil law.

Civil Code classified enterprise as a whole property complex as an individual real estate.

Key words: enterprise as a single property complex, movable object, property, property rights, limited movable object, land plot, rights of use, easement.

Вступ. Підприємство як єдиний майновий комплекс є майном з своїми окремими ознаками та неповторною індивідуальністю. Тому повна характеристика підприємства як єдиного майнового комплексу без визначення суті майна є неможливою.

Питання законодавчого регулювання та практичного застосування оборотоздатності підприємства як єдиного майнового комплексу визначають потребу їх наукового опрацювання. Теоретичну основу дослідження склали положення, викладені у працях вітчизняних і зарубіжних вчених: Боднар Т. В., Васильєвої В. А., Галянтича М. К., Дзери О. В., Кривобок С. В., Кучеренко І. М., Луця В. В., Спасибо-Фатєєвої І. В., Щербини В. С. та інших.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження особливого об'єкта цивільних прав – підприємства як єдиного майнового комплексу, визначення його оборотозданості.

Результати дослідження. Згідно зі ст. 190 ЦК України майном, як особливим об'єктом вважається окрема річ, сукупність речей, а також майнові права і обов'язки. Майновий комплекс підприємства, таким чином, являє собою в якості об'єкта цивільних прав майно в широкому розумінні, що підтверджується ч.2 ст.191 Цивільного кодексу України. До складу підприємства як єдиного майнового комплексу входять усі види майна, призначені для його діяльності, включаючи земельні ділянки, будівлі, споруди, устаткування, інвентар, сировину, продукцію, права вимоги, борги, а також право на торговельну марку або інше позначення та інші права, якщо інше не встановлено договором або законом.

Потрібно відзначити, що будь – яке підприємство володіє єдиним майновим комплексом, що включає в себе дві групи елементів або активів – матеріальні і нематеріальні. Матеріальні, тобто майнові елементи включають в себе такі активи, як земельні ділянки, будівлі, споруди, устаткування, сировину. Також нематеріальні елементи об'єднують значну групу активів, а саме права та обов'язки, які виникають внаслідок укладення різних договорів, виключні права на об'єкти промислової власності, а також право на торговельну марку або інше позначення та інші права. Таку саму думку висловив і В. Єрмоленко, елементи, які утворюють підприємство як об'єкт цивільного права, поділяються на дві групи: 1) майно; 2) об'єкти інтелектуальної власності [1, с. 4].

Поділ єдиного майнового комплексу підприємства на дві групи елементів – матеріальні та нематеріальні пов'язаний, по – перше, з різними способами використання цих елементів, по – друге, з різними правовими способами захисту цих елементів. В даному випадку мова йде про неповторний та комплексний об'єкт цивільних прав. Підкреслюючи своєрідність цього майна законодавець застосував термін «єдиний майновий комплекс». Це пояснюється тим, що всі елементи, котрі складають майно підприємства як єдиного майнового комплексу, повинні бути об'єднані, тісно пов'язані між собою та підпорядковані єдиній меті використання.

Склад єдиного майнового комплексу не є фіксованим: одні його складові можуть відчужуватись, інші набуваються в процесі виробничої діяльності, це все відображається в самостійному балансі підприємства як єдиного майнового комплексу, на кожному з яких ведеться своя внутрішня бухгалтерія.

В склад єдиного майнового комплексу як нерухомого майна можуть входити і окремі об'єкти нерухомого майна – земельні ділянки, будівлі, споруди тощо. Варто зазначити, що земельна ділянка може належати власнику підприємства як єдиного майнового комплексу не лише на праві власності, але і на іншому речовому праві, найчастіше це сервітут, однак право користування може бути включене до складу даного майнового комплексу і жодним чином не впливає на ступінь оборотоздатності останнього.

Також до структури єдиного майнового комплексу як до діючого підприємства входять приміщення. Якщо при відчуженні єдиного майнового комплексу за ним не було закріплено приміщення на праві власності, тому було б доцільно зберегти право найму приміщення на таких же умовах, котрі були у попереднього власника. До складу майна підприємства також входять і обігові засоби, в тому числі інвентар, сировина, продукція, права вимоги, борги та інші об'єкти, що призначені для виробничої діяльності підприємства.

Кількість об'єктів, необхідних для утворення єдиного майнового комплексу, визначається індивідуально для кожного підприємства в залежності від розміру і виду діяльності останнього. Головною метою є те, щоб мінімальна кількість об'єктів, що утворюють єдиний промисловий комплекс, була достатньою для організації процесу виробництва, здійснення підприємницької діяльності і отримання прибутку.

В цивільно-правовому обігу існує й інша група об'єктів права – єдині об'єкти, а внутрішній взаємозв'язок складових даного об'єкта будується за класичними принципами: подільні та неподільні речі, головна річ та приналежність тощо. Прикладом саме такої сукупності майна можна назвати і окреморозміщене складське приміщення, обладнане певними механізмами, забезпечене необхідними комунікаціями. Тому підприємство як єдиний майновий комплекс завжди є лише частиною загального майна особи, яка володіє підприємством. Звідси слід розуміти наступне, що відчуження підприємства як єдиного майнового комплексу шляхом продажу у власність іншій особі (а це двосторонній оплатний договір) повинно не зменшити майнове становище попереднього власника, а принести йому відповідні матеріальні блага, що є нормальним для цивільно-правового обігу, в якому бере участь підприємство як єдиний майновий комплекс. Тут йдеться про своєрідний об'єкт цивільно – правових правочинів з притаманною тільки йому сукупністю ознак, а саме: цей об'єкт повинен забезпечувати єдиний цикл виробництва товарів, виконання робіт чи надання послуг; він має бути відокремлений, призначений для ведення підприємницької діяльності [2, с. 27].

Майно юридичної особи далеко не завжди вичерпується матеріальними об'єктами та майновими правами, та й не це майно є головним об'єктом її відповідальності. Як правило, це є грошові кошти на банківських рахунках, тобто зобов'язальні права, котрі належать юридичній особі.

Розглядаючи підприємство як єдиний майновий комплекс, як відокремлене майно, як сукупність прав і обов'язків, можна зробити висновок, що до складу єдиного майнового комплексу можуть входити майнові права і обов'язки. Під майновими правами маємо на увазі права вимоги власника єдиного майнового комплексу до боржників, що пов'язані з сплатою ними грошових сум, виконанням робіт і наданням послуг, права користування відокремленими природними об'єктами – земельними ділянками та природними ресурсами.

До складу єдиного майнового комплексу також входять борги та права вимоги, котрі виникають у зв'язку з діяльністю підприємства. Майновими обов'язками є обов'язки, пов'язані із сплатою грошових сум, передачею товару, виконанням робіт та наданням послуг. Законодавець визначив, що до складу підприємства входять всі види майна, призначені для його діяльності, і навів приблизний їх перелік, включивши до нього таке поняття як борг. Борги, за своєю суттю, – це пасиви і повинні бути у складі останнього, вони обтяжують діяльність підприємства, їх слід розуміти як обмеження речових прав на нерухоме майно.

Отже, підприємство може виступати в якості об'єкта цивільного права як єдиний майновий комплекс, який об'єднує майно та майнові права, або як єдиний майновий комплекс, що складається лише з майнових прав та обов'язків. Підприємство як єдиний майновий комплекс, яке складається лише з речей, ні теоретично, ні практично є неможливим.

ЦК України єдиний майновий комплекс як підприємство відносить до об'єктів нерухомості. Підприємство як єдиний майновий комплекс є нерухомістю, незалежно від здатності окремих його частин до переміщення [3, с. 212]. Проте, якщо охарактеризувати підприємство як єдиний майновий комплекс за його складовими елементами, то можна зробити висновок, що цей об'єкт є дуже неоднорідним. Віднести його до тієї чи іншої групи можна лише після характеристики його як особливого майнового комплексу, але не опиратись на складові його елементи, багато з яких, такі як сировина, інвентар, продукція, права вимоги, борги та виключні права до нерухомості не мають жодного відношення. Оскільки не всі матеріальні складники підприємства як єдиного майнового комплексу відносяться до нерухомості, тому і однозначно віднести майновий комплекс підприємства до даного виду майна не можна. На нього поширюється правовий режим нерухомості для здійснення державної реєстрації та контролю за останнім.

Підводячи підсумок щодо віднесення ЦК України підприємства як єдиного майнового комплексу до нерухомого майна, слід зазначити наступні особливості :

по-перше – надання законодавцем підприємству статусу нерухомого майна зумовлене реальною присутністю в єдиному майновому комплексі традиційних нерухомих речей – землі, будівель, споруд;

по-друге – майновий комплекс підприємства – це одна з основ економічного добробуту суспільства і значна цінність для державної влади, яке забезпечує існування та розвиток останньої. Вага підприємства як єдиного майнового комплексу, як економічної та соціальної категорії зумовила законодавче закріплення особливого порядку обігу останнього в сфері цивільного обороту, характерного для нерухомості. Не лише майнове значення підприємства як єдиного майнового комплексу, стало переважаючим для законодавця при віднесенні його до об'єктів цивільних прав;

по-третє – необхідність особливого статусу викликана і рядом інших причин, а саме, на нерухоме майно поширюється право країни, в якій воно розташоване;

по-четверте – постійне місцезнаходження забезпечує не лише можливість державного контролю за майном, але і за майновими правами на нього;

по-п'яте – в цьому ракурсі підприємство як єдиний майновий комплекс, оборотоздатний об'єкт нерухомості обмежений державною реєстрацією, згідно з вимогами чинного законодавства.

Поняття єдиного майнового комплексу використовується законодавцем для визначення не лише підприємства як об'єкта цивільних прав. Цей термін використовується в цивільному законодавстві для визначення інших пов'язаних між собою груп речей та майнових відносин.

Підприємство як єдиний майновий комплекс – об'єкт нерухомого майна розглядається в ст. 575 ЦК України як окремий вид застави – іпотекою є застава нерухомого майна, що залишається у володінні заставодавця або третьої особи та у ст. 1030 ЦК України предмет договору управління майном, предметом договору управління майном може бути підприємство як єдиний майновий комплекс, нерухома річ, цінні папери, майнові права та інше майно.

ЦК України допускає оборотоздатність не лише цілого підприємства, але і його частини. З позиції законодавця частина майнового комплексу підприємства як самостійний об'єкт цивільно-правових договорів є відокремленим із загального складу єдиного майнового комплексу та визначеним майновим блоком, своєрідним «субкомплексом». Виступаючи самостійним об'єктом цивільних прав, частина підприємства може включати в себе майно, майнові права, а в окремих випадках і виключні права – право на торговельну марку й інше позначення. Тобто частина єдиного майнового комплексу підприємства повинна мати у своєму складі всі види майна, призначені для її діяльності як самостійний, окремий і неповторний майновий комплекс щоб виступати оборотоздатним об'єктом права. Можливість частини підприємства як єдиного майнового комплексу як самостійного об'єкта права використовуватись для подальшої підприємницької діяльності в тому ж складі, в якому вона функціонувала до зміни майнових прав на неї, виступає основним критерієм, який відокремлює її від іншого роду майна. В усіх інших випадках виділена з єдиного майнового комплексу його частина стає самостійним об'єктом права і предметом цивільно-правових договорів (річчю, майновим правом).

Частина єдиного майнового комплексу підприємства як самостійний «субкомплекс» має мати всі ті види майна, що і підприємство як єдиний майновий комплекс, як об'єкт права в цілому, для забезпечення діяльності останньої і використання її для здійснення підприємницької діяльності. Одним із складових елементів, які утворюють майно частини підприємства як єдиного майнового комплексу, є матеріальні компоненти, а це земельні ділянки, будівлі, споруди, устаткування, інвентар, сировина, продукція, права вимоги та борги. Отже, з цього зрозуміло те, що частина єдиного майнового комплексу підприємства є нерухомим майном і підлягає подальшій державній реєстрації. Такі норми містяться і в Законі України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», ст. 22 даного Закону зазначає, що в разі поділу об'єкта нерухомого майна, відповідний розділ Державного реєстру прав закривається, кадастровий номер цього об'єкта нерухомого майна скасовується. Одночасно для кожного з новостворених об'єктів нерухомого майна відкривається новий розділ Державного реєстру прав на нерухоме майно і нова реєстраційна справа. Кожному з новостворених об'єктів нерухомого майна присвоюється новий кадастровий номер [4]. Тому законодавець в даному Законі чітко поділив один об'єкт нерухомого майна на два рівноцінних, отже, зрозумілим стає той факт, що не існує частини єдиного майнового комплексу підприємства, а виділяється окремий, новий, самостійний і повноцінний єдиний майновий комплекс підприємства.

Коли у ЦК України передбачалась можливість брати участь в підприємницькій діяльності частини підприємства як єдиного майнового комплексу, то не було чіткого розмежування між підприємством як суб'єктом та підприємством – об'єктом права. Подібний підхід до розуміння суті частини майнового комплексу підприємства як самостійного об'єкта цивільних прав вимагає подальшого наукового осмислення, а також законодавчого регулювання та практичного застосування. Якщо слідувати формальній логіці ст. 191 ЦК України, то до складу частини єдиного майнового комплексу підприємства також входять і такі види майна, як права вимоги та борги. Проте частина підприємства як єдиного майнового комплексу не може мати боргів, оскільки діяльність здійснює воно в цілому і борги характерні

для всього підприємства як єдиного майнового комплексу, а не його частини. Тому такого поняття як частина єдиного майнового комплексу підприємства взагалі не може існувати, а створюється, виділяється окремий майновий комплекс, самостійний, оборотоздатний об'єкт цивільних правовідносин.

Якщо ж робити системний аналіз підприємства як єдиного майнового комплексу, то тут слід зазначити, що останнє як об'єкт цивільних прав визначене індивідуальними ознаками. Так, при укладенні договору купівлі-продажу підприємства як єдиного майнового комплексу передається конкретне підприємство, яке визначене індивідуальними ознаками і є незамінним.

Особливістю підприємства як єдиного майнового комплексу є його можливість самостійно та постійно створювати для власника підстави виникнення нових зобов'язальних прав. Не є підприємством як єдиним майновим комплексом і активно функціонуючі сукупності майна, діяльність яких не пов'язана з підприємницькою і не має на меті отримання прибутку. До таких сукупностей майна (речей) відносять майно установ, інших некомерційних організацій, а також майно окремих самостійних підрозділів комерційних структур, але котрі здійснюють соціально-побутові та культурні функції (бібліотеки).

З іншого боку, допускається можливість мати право власності на єдиний майновий комплекс у вигляді підприємства для суб'єкта, основною метою яких не є отримання прибутку. В цих випадках підприємницькі товариства можуть мати на праві власності підприємство як єдиний майновий комплекс, об'єкт цивільних прав. Якраз у цьому випадку єдиний майновий комплекс підприємства буде відповідати всім вимогам, які притаманні йому як об'єкту права, та брати участь в економічному обороті у формі підприємства. Наприклад, сюди можна віднести друкарню будь-якого всеукраїнського фонду, як особливий структурний підрозділ некомерційної організації, від імені якої і в інтересах останньої бере участь у підприємницькій сфері.

Віднесення законодавцем підприємства як єдиного майнового комплексу до переліку об'єктів цивільних прав означає не лише його юридичне виділення як самостійного, особливого об'єкту, але і визнання оборотоздатним майновим комплексом.

ЦК України [5] розглядає підприємство як єдиний майновий комплекс нарівні з іншими об'єктами цивільних прав – речами, цінними паперами, результатами інтелектуальної діяльності, визнаючи, таким чином, його оборотоздатність, тобто здатність вільно відчувуватись та переходити від однієї особи до іншої. Проте не можна ставити знак рівності при порівнянні єдиного майнового комплексу, як унікального об'єкта цивільних прав з повністю оборотоздатними об'єктами, якими є більшість речей.

Традиційний поділ об'єктів цивільних прав за ступенем їх оборотоздатності не можна беззастережно застосувати до підприємства як єдиного майнового комплексу. Окрім законодавчого віднесення підприємства як єдиного майнового комплексу до нерухомості, не менш важливе значення для визначення ступеню його оборотоздатності має ще й особливий характер єдиного майнового комплексу. Призначення останнього є однією з важливих ознак майнового комплексу підприємства як об'єкта права, але не принциповий критерій його оборотоздатності. Беззаперечним є той факт, що підприємства, які випускають вогнепальну зброю, спиртні напої чи іншу специфічну продукцію, не зможуть бути повністю оборотоздатними без зміни напрямку діяльності. Проте цільове призначення підприємства як єдиного майнового комплексу обмежує його оборотоздатність лише частково і не може бути підставою для віднесення останнього до принципово нової класифікації за рівнем оборотоздатності.

Висновки. Таким чином, цільове призначення підприємства як єдиного майнового комплексу є не більше ніж його ознакою, яка не обмежує чи виключає даний об'єкт з підприємницького обігу, а лише передбачає обов'язок особи-власника мати наявним спеціальний дозвіл-ліцензію.

Оскільки перелік майна, яке входить до складу єдиного майнового комплексу, не є законодавчо вичерпним, тому до різних підприємств можуть входити як всі елементи,

зазначені у ч. 2 ст. 191 ЦК України, так і їх частини та інше майно. Ця особливість, а також місце майнового комплексу у підприємницькій діяльності дозволяють виділити з-поміж різного роду єдиних майнових комплексів їх основні елементи, що визначають не лише склад, але і значення його як об'єкта права та подальшу оборотоздатність.

Наведене свідчить про те, що у підприємстві як єдиному майновому комплексі обов'язково є наявним основний елемент, який визначає склад і цілісність майнового комплексу одночасно, та необхідність його виділення. Основний елемент єдиного майнового комплексу – обов'язковий для будь-якого підприємства, незалежно від того яким саме він виступає, завжди є центральним елементом, який об'єднує навколо себе всі інші.

Безумовно, що підприємство як єдиний майновий комплекс не можна віднести до неподільних об'єктів цивільних прав. Власник може відчужувати майновий комплекс підприємства не лише як єдиний об'єкт, але і його частину, яка буде виокремлена в самостійний єдиний майновий комплекс.

Проаналізувавши законодавчі положення, можна зробити висновок, що склад підприємства як єдиного майнового комплексу визначає його оборотоздатність, тобто визначена на момент відчуження можливість надалі бути об'єктом підприємницької діяльності. Вилучення зі складу єдиного майнового комплексу елементу, який зумовив місце підприємства в економічному обігу або поставлену перед ним виробничо-господарську мету, тягне за собою припинення існування єдиного майнового комплексу як окремого об'єкта і появу інших самостійних об'єктів – майнових прав, речей тощо. Отже, особливістю єдиного майнового комплексу є його цілісність, неможливість відокремлення будь-яких елементів, що становлять його суть, якщо це тягне за собою припинення його використання як об'єкта цивільних правовідносин.

Список використаних джерел:

1. Єрмоленко В. Майновий комплекс підприємства як об'єкт правовідносин. *Підприємство, господарство і право*. 2004. № 12. С. 3–6.
2. Васильєва В. А. Договір купівлі-продажу підприємства : правові наслідки. *Підприємство, господарство і право*. 2002. № 1. С. 27.
3. Харитонов Є. О. Науково-практичний коментар до Цивільного кодексу України. Є. О. Харитонов, О. І. Харитонова, Н. Ю. Голубєва. К. : Правова єдність, 2007. 1140 с.
4. Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень». № 1952-IV. Редакція від 25.11.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15/conv#n43> (дата звернення 24.03.2023).
5. Цивільний кодекс України. №435-IV. Редакція від 01.01.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення 24.03.2023).

